

Master Thesis

Rechts-extremisme in politiek Nederland

**De discrepantie in succes tussen enerzijds de
Centrumdemocraten en anderzijds de Lijst Pim
Fortuyn en Partij Voor de Vrijheid**

Ian van Loon

Studentnummer: 377595

E-mail: 377595il@student.eur.nl

Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid

Begeleider: E.H. Steenvoorden

Tweede lezer: J. Harambam

Juni, 2017

Aantal woorden: 10.495 + 1.264 (appendix)

Inleiding

Gedurende de Tweede Kamerverkiezingen van 2010 behaalde de Partij Voor de Vrijheid (PVV), met haar kenmerkende anti-immigratiestandpunten, 24 Kamerzetels, haar hoogst genoteerde uitslag. Naast de PVV hebben twee andere politieke partijen zichzelf succesvol geprofileerd als anti-immigratiepartij; de Lijst Pim Fortuyn (LPF) en de Centrumdemocraten (CD). Echter, het politieke succes van de CD valt in het niet bij het succes van de LPF en de PVV. De CD beleefde haar hoogtijdagen in 1994 met drie Kamerzetels, terwijl de LPF circa tien jaar later 26 zetels behaalde bij de verkiezingen van 2002 (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 2017). Mudde (1996) visualiseert de opkomst en teloorgang van dit soort partijen, onder de noemer van ‘extreemrechts’, aan de hand van golfbewegingen, en ziet dat de derde extreemrechtse golf in Europa zijn oorsprong in de jaren tachtig vindt. Echter, ondanks de aanwezigheid van extreemrechtse partijen in de Nederlandse politiek, zoals de CD, sloeg het succes van deze golf Nederland over (Mudde & Van Holsteyn, 2000).

Het uitblijven van extreemrechts politiek succes in de Nederlandse politiek in de jaren tachtig en negentig is in de literatuur op diverse manieren verklaard. Onder andere het politiek isolement rondom de CD, het gebrek aan charisma plus de controversiële uitspraken van partijleider Janmaat als redenen waarom groot succes uitbleef (Van Holsteyn & Mudde, 1998; Fennema & Van der Brug, 2006). Verklaringen voor het succes van anti-immigratiepartijen in de 21ste eeuw komen primair voort uit het idee van normalisering. Tot slot is het succes van extreemrechts verklaard met theorieën vanuit de politieke aanbodzijde. Zo was de VVD, onder leiding van Frits Bolkestein, ten tijde van de CD ook kritisch over het Nederlandse immigratie- en integratiebeleid, waardoor het politieke speelveld voor de CD miniem bleef. De kritische houding van de VVD nam af bij het aftreden van Bolkestein, waardoor het speelveld verruimde voor de LPF en de PVV (Stein, 2003; Arzheimer & Carter, 2006; Betz, 1994; Van der Brug, Fennema & Tillie, 2000).

Er is echter weinig vergelijkend onderzoek gedaan naar de discrepantie in succes tussen de drie politieke partijen. In deze thesis staat deze discrepantie centraal, met de rol van de traditionele media als invalshoek. Volgens diverse auteurs (Art, 2007; Eatwell & Mudde, 2004; Ellinas, 2009) spelen traditionele media een centrale, mediërende rol in het legitimeren van extreemrechtse partijen: de *Discursive Opportunity Structure*. Verder hebben onder ander Vliegthart & Van Aelst (2010), Boomgaarden & Vliegthart (2007), Mazzoleni (2003) en Bos et al. (2011) concluderen dat traditionele media invloed uitoefenen op het succes van extreemrechts, hoewel geen van hen een vergelijkend onderzoek naar de CD, de LPF en de

PVV heeft uitgevoerd. Bovendien speelt media-framing van politieke partijen een belangrijke rol, waarbij negatieve beeldvorming een negatief effect kan hebben op het succes van een politieke partij (Korsten, 2013).

Waar de huidige literatuur enkel één van de drie bovengenoemde partijen als uitgangspunt voor onderzoek neemt (Den Dekker, 2007; Bosman & 'd Haenens, 2008; Rosing, 2010), ontbreekt een overkoepelend onderzoek naar media-aandacht en -framing van extreemrechtse partijen sinds de CD. Het overkoepelende onderzoek in deze thesis kan bijdragen aan het verklaren van de opkomst van rechts-extremisme in het politieke bestel, wat met de presidentiële overwinning van Donald Trump in de Verenigde Staten, de groeiende alt-right beweging, het uittreden van Groot-Brittannië uit de EU en de verrechtsing van de Nederlandse samenleving (Mudde, 2013) hernieuwde relevantie krijgt.

In dit onderzoek is getracht de verschillen in succes tussen enerzijds de CD en anderzijds de LPF en de PVV vanuit de media en media-framing te analyseren. Binnen dit onderzoek staat daarbij de volgende onderzoeksvraag centraal:

Op welke wijze zijn de CD, de LPF en de PVV geframed in de media, en in hoeverre biedt deze media-framing inzicht in de discrepantie in succes tussen de drie partijen?

In het theoretisch kader wordt nader ingegaan op de definiëring van populistisch rechts-extremisme, de politieke stromingen waartoe de politieke partijen behoren, media-aandacht en soorten media-frames. Daarna worden de gehanteerde methoden en bronnen nader toegelicht, als ook de beperkingen van dit onderzoek. Dit onderzoek is deductief van aard, en opgedeeld in twee onderdelen. Allereerst worden de politieke standpunten van de CD, de LPF en de PVV ten aanzien van immigratie en integratie onderling vergeleken. Dit gebeurt door middel van een vergelijking van verkiezingsprogramma's. Vervolgens is getracht te achterhalen hoe de partijen in de media zijn geframed. Dit gebeurt via een analyse van de berichtgeving van *De Telegraaf* en *Trouw*.

Theoretisch kader

De rechtse partijfamilie

Het populistisch rechts-radicalisme is een politieke opvatting, waarbij in sociaal-culturele zin nadruk ligt op drie deelconcepten: nativisme, autoritarisme en populisme (Mudde, 2007). Onder nativisme verstaat Mudde een combinatie van nationalisme en xenofobie, waarbij natiestaten exclusief bewoond dienen te worden door leden van de inheemse groep. Niet-inheemse elementen, zoals personen en ideologieën, vormen daarbij een bedreiging voor de

homogene natiestaat (Mudde, 2011). Autoritarisme verwijst naar het geloof in een streng geordende samenleving, waarbij inbreuk op autoriteit streng gestraft wordt. Bij rechts-radicalen partijen uit autoritarisme zich bijvoorbeeld door te pleiten voor hogere straffen, versobering van de faciliteiten binnen de gevangenis, en meer blauw op straat. Tot slot populisme, een concept wat binnen dit onderzoek sterk verweven is met de LPF en de PVV. Mudde (2007; 2011) omschrijft dit als ideologie waarin de samenleving wordt opgedeeld in twee homogene groepen, “*the pure people*” en “*the corrupt elite*”. Bovendien wordt politiek binnen deze ideologie gezien als expressie van de algemene wil van het volk. Geopperd wordt dat volksbelangen het beste behartigd worden via directe democratie, bijvoorbeeld met referenda of direct gekozen volksvertegenwoordigers (ministers, burgemeesters, etc.). An sich zijn deze kenmerken niet exclusief rechts-radicaal, maar wel de combinatie ervan. Ignazi (2006) beschouwt een politieke partij als extreemrechts, de superlatief van radicaal-rechts, wanneer zij voldoet aan twee criteria. Allereerst bevindt een extreemrechtse partij zich ideologisch aan de uiterste rechterzijde van het politieke spectrum. Daarnaast, zoals Schafraad, Wester & Scheepers (2009) dat citeren uit Ignazi’s werk, “*overschrijdt ze de meest basale waarden van de hedendaagse liberale democratie, die van tolerantie en pluriformiteit*” (Ignazi, 2006: 225). Verder concludeert De Lange (2015) dat deze partijen geweld preken, vergoelijken en verheelijken en daardoor een regelrechte bedreiging voor de democratie vormen.

In de literatuur worden de onderzochte partijen op verschillen wijzen geclassificeerd. Over het algemeen wordt de CD bestempeld als extreemrechts (Scheepers, Eisings & Lammers, 1994; Van Holsteyn & Mudde, 1998; Lubbers, Gijsberts & Scheepers, 2002; Boomgaarden & Vliegthart; Oudenampsen, 2013), maar hier bestaan uitzonderingen op. Zo wordt de CD ook omschreven als anti-immigratiepartij (Van der Brug, Fennema & Tillie, 2005; Vliegthart & Boomgaarden, 2005; Vossen, 2012) en Van Kessel (2011) omschrijft de partij zelfs etno-nationalistische xenofobe partij. In conclusie, valt op te maken dat de CD primair tot het rechts-extremisme wordt gerekend, waarbij het anti-immigratiesentiment van de partij duidelijk wordt uitgelicht.

De LPF wordt daarentegen primair gekarakteriseerd als rechts-populistisch (Pennings & Keman, 2002; Mudde, 2004; Wansink, 2007; Bosman & ‘d Haenens, 2008; Vossen, 2012), maar wordt de partij ook geschaard onder extreemrechts populisme (De Lange & Art, 2011; Ennser, 2012) en anti-establishment (Van Holsteyn & Irwin, 2003; Dorussen, 2004). Het gros van de literatuur schaaft de LPF dus onder rechts-populisme, waarbij het grensvlak met rechts-extremisme wel vlakbij ligt.

Tot slot de PVV, die volgens Wansink (2007) goed in het patroon van de Europese

‘derde golf’ van rechts-extremisme past, alhoewel hij ook diverse populistische trekjes herkent (bijvoorbeeld het profileren als ‘stem van het volk’). Deze mening wordt gedeeld door andere auteurs (De Lange & Art, 2011; Vossen, 2012; Oudenampsen, 2013). Tevens wordt de PVV geassocieerd met haar anti-immigratiestandpunten, specifiek betreffende de Islam (Bos & Van der Brug, 2010; Vliegenthart, Boomgaarden & Van Spanje, 2012). Op basis van de aangehaalde literatuur verwacht ik dat de PVV in het politieke spectrum tussen de CD en de LPF valt. Hieruit volgt de eerste deelvraag binnen dit onderzoek, namelijk: *Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de opvattingen van de CD, de LPF en de PVV ten aanzien van het Nederlandse immigratie- en integratiebeleid?* Uitgaande van de literatuur, verwacht ik binnen mijn onderzoek vergelijkbare resultaten. Daarbij verwacht ik de LPF te typeren als rechts-populistisch, de PVV als rechts-radicaal en de CD als rechts-extremistisch.

Media-aandacht voor anti-immigratiepartijen

Zoals in de inleiding al naar voren is gekomen, hebben media een belangrijke invloed op het succes van extreemrechtse partijen. Deze mediërende rol tussen politiek en populatie wordt bestempeld als de *Discursive Opportunity Structure*. Koopmans & Olzak (2002) definiëren het als: “*the aspects of the public discourse that determine a message’s chances of diffusion in the public sphere.*” Deze definitie ziet de traditionele media als een van de actoren die bepalen welke berichten (lees: meningen) ruimte krijgen in het publieke debat. Koopmans & Olzak concluderen verder dat de publieke sfeer over tijd fluctueert en bijvoorbeeld groeit wanneer nieuwe communicatiemiddelen ontstaan (Internet, sociale media, etc.). Daarnaast zien de auteurs dat traditionele media meer aandacht schenken aan politieke onderwerpen ten tijde van verkiezingen. Vanuit die gedachtegang ontstaat er meer speelruimte voor extreemrechtse partijen in de aanloop naar de verkiezingen.

Koopmans & Muis (2009) hebben de *discursive opportunity approach* getoetst aan de opkomst van Pim Fortuyn. Deze *discursive opportunities* hebben zij gekwantificeerd met de volgende variabelen: de hoeveelheid zichtbaarheid, de hoeveelheid dissonantie (negatieve reacties op Fortuyn) en consonantie (positieve reacties op Fortuyn). Uiteindelijk concluderen ze dat media-aandacht en publieke reacties op de LPF doorslaggevend waren voor het succes van de partij. Specifiek de hoeveelheid zichtbaarheid en consonantie hebben significant bijgedragen aan de publieke steun voor de partij, en waren negatieve reacties niet schadelijk voor de peilingen van de partij. Verder beargumenteren Vliegenthart, Boomgaarden & Van Spanje (2012) dat anti-immigratiepartijen geen traditionele achterban hebben om op terug te vallen, en daardoor aangewezen zijn op publiciteit van media. Specifiek voor individuele

politici zien Vliegthart & Van Aelst (2010) media-aandacht als “*conditio sine qua non*” voor het behalen van electoraal succes.

In de literatuur bestaat duidelijke consensus dat media-aandacht een belangrijke voorspeller voor partijvoorkeur is (Semetko & Schönbach, 1994; Oegema & Kleinnijenhuis, 2000; Hopmann et al., 2010). Door Vliegthart, Boomgaarden & Van Spanje (2012) wordt daarbij onderscheid gemaakt tussen media-aandacht rondom mainstream en anti-immigratiepartijen, met twee redenen. Allereerst functioneren anti-immigratiepartijen grotendeels aan de rand van het politieke spectrum, met weinig initiële support. Daarnaast dagen anti-immigratiepartijen de bestaande normen en waarden uit, waardoor (liberale) media actief deze partijen negeren. De auteurs concluderen daarbij wel dat het gelimiteerde bereik van deze partijen overstegen kan worden wanneer de partij of partijleider controversiële uitspraken doet, omdat deze als nieuwswaardig worden geacht. Denk bijvoorbeeld aan de uitspraken van Fortuyn in een interview voor *De Volkskrant* van 9 februari 2002. In dat interview valt te lezen dat Fortuyn onder andere Nederland als vol land bestempelde, een voorstander voor het afschaffen van artikel 1 van de Grondwet was, en de Islam als een achterlijke cultuur betitelde (Poorthuis & Wansink, 2002). Dit deed veel stof doen opwaaien, wat positief voor het succes van de LPF was (Wansink, 2004).

Waar controversiële uitspraken kunnen leiden tot uitgebreidere media-aandacht, heeft politiek succes (in peilingen of het Parlement) ook positieve invloed op de hoeveelheid media-aandacht. Dit komt bijvoorbeeld terug in het onderzoek van Vliegthart & Van Aelst (2010), die concluderen dat nationale kranten meer aandacht besteden aan partijen die hoog in de peilingen staan. Daaruit valt te concluderen dat politiek succes en de hoeveelheid media-aandacht een wederkerig, versterkend effect op elkaar hebben. Hopmann et al. (2010) concluderen dat zichtbaarheid van een partij, als ook de toon van de media omtrent een partij, de partijkeuze van kiezers positief beïnvloeden. Echter, dit heeft enkel effect op kiezers die nog niet besloten hebben op welke partij zij zullen stemmen. In een tijdperk waarin steeds meer kiezers aangeven ‘zwevend’ te zijn, mede door de ontzuiling van Nederland (Knippenberg, 2003), neemt het belang van (positieve) media-aandacht wel toe.

Op basis van de aangehaalde literatuur volgt de tweede deelvraag: *In hoeverre komen de CD, de LPF en de PVV onder de aandacht van de traditionele media, en welk effect heeft dit op het politieke succes van de partijen?* Gekeken naar de politieke verhoudingen vóór de Tweede Kamerverkiezingen van iedere partij, waarbij alle partijen gepeild stonden op een zetelwinst, voorzie ik dat alle partijen media-aandacht krijgen door dit succes. Echter, doordat

het aantal verwachte zetels voor de LPF en de PVV veel hoger was dan bij de CD, verwacht ik dat de hoeveelheid media-aandacht van deze twee partijen ook aantoonbaar hoger ligt.

Framing van anti-immigratiepartijen

Daar waar politieke partijen, met name anti-immigratiepartijen, belang hebben bij media-aandacht, is het ook belangrijk om te kijken *hoe* deze partijen in het nieuws zijn gebracht. Een frame, zoals dat omschreven is door Goffmann (1974) als: “*a scheme of interpretation in which the particulars of the events and activities which we attend are organised and made sensible*” (Goffmann, 1974: 10). Deze nadruk op interpretatie komt ook terug in de definiëring van Graber (1989). Hij zegt dat: “*framing supplies the interpretative background by which the story is judged*” (Graber, 1989: 7). Een frame is dus een interpretatief raamwerk waardoor iedereen in de samenleving naar specifieke zaken kijkt. Betreffende media-framing, dient framing gezien te worden als het kader waarin een specifieke gebeurtenis, of binnen dit onderzoek een politieke partij, vorm wordt gegeven. Zo concluderen Van der Brug, Fennema & Tillie (2005) dat extreemrechtse partijen meer stemmen trekken naarmate zij door kiezers als ‘normale democratische partij’ worden gezien. Voor de CD, de LPF en de PVV pakt het dus nadelig uit wanneer zij weggezet worden als controversiële (c.q. fascistische, xenofobe, racistische, etc.) partij.

Wat betreft soorten frames, kan er in de literatuur een divers aantal gehanteerde frames gevonden worden. Voor dit onderzoek zijn frames geselecteerd uit het onderzoek van Semetko & Valkenburg (2000) en Roggeband & Vliegthart (2007). Een opsomming van deze frames, alsook de gegeven definities van de auteurs, is terug te vinden in tabel 1. Met betrekking tot de definities is de kern van ieder citaat onderstreept. De eerste vijf frames uit tabel 1 zijn afkomstig uit het onderzoek van Roggeband & Vliegthart (2007), en zijn volgens De Vreese (2005) te categoriseren als *issue-specific frames*. Dit zijn frames die alleen toepasselijk zijn op specifieke onderwerpen of gebeurtenissen. Binnen hun onderzoek komt dit neer op de media-framing van immigratie. De resterende vijf frames komen dus uit Semetko & Valkenburg (2000), en zijn te typeren als *generic frames*. Dit zijn volgens De Vreese: “*frames [that] transcend thematic limitations and can be identified in relation to different topics, some even over time and in different cultural contexts*” (p. 54). Deze vijf frames zijn het resultaat van hun literatuurstudie, waarbij zij concluderen dat dit de meest gehanteerde frames in media-framing zijn.

De soorten media-frames uit beide onderzoeken worden allemaal meegenomen in dit

Tabel 1: Relevante media-frames voor dit onderzoek

Frame	Definitie
<i>Multicultural</i>	<i>“Presents cultural diversity as an asset that enhances the quality of society (...) most emphasis is on the prognosis, <u>promoting respect for cultural diversity</u>”</i>
<i>Emancipation</i>	<i>“<u>The position and orientation of immigrants is problematized</u>: they are viewed as backwards (...) government should remove obstacles to participation”</i>
<i>Restriction</i>	<i>“<u>Presents the entrance of new immigrants as a problem</u>, especially when they are not economically independent (...) solutions presented are restrictions”</i>
<i>Victimisation</i>	<i>“This frame <u>mainly applies in relation to women</u>. Women are presented as victims of a misogynous religious culture that forces them to be obedient”</i>
<i>Islam-as-threat</i>	<i>“<u>Islam is defined as a threat to ‘western’ civilization</u> and values such as church-state relations, freedom of expression, gender equality (...)”</i>
<i>Conflict</i>	<i>“This frame <u>emphasizes conflict</u> between individuals, groups or institutions as a means of capturing audience interest”</i>
<i>Human interest</i>	<i>“This frame brings a <u>human face</u> or an <u>emotional angle</u> to the presentation of an event, issue, or problem”</i>
<i>Economic consequences</i>	<i>“(…) reports an event, problem, or issue in terms of the <u>consequences</u> it will have <u>economically</u> on an individual, group, institution, region, or country”</i>
<i>Morality</i>	<i>“Puts the event, problem, or issue in the context of <u>religious tenets</u> or <u>moral prescriptions</u> (...) journalists often make reference to moral frames indirectly”</i>
<i>(Attribution of) Responsibility</i>	<i>“This frame presents an issue or problem in such a way as to attribute <u>responsibility for its cause or solution</u> to either the <u>government</u> or to an individual or group”</i>

Bron: Semetko & Valkenburg (2000); Roggeband & Vliegenthart (2007)

onderzoek naar media-framing van de politieke partijen door traditionele media. Er is op voorhand namelijk geen indicatie dat sommige frames niet of nauwelijks gevonden zullen worden. Echter, ik verwacht sommige aspecten van enkele frames niet tot nauwelijks terug in mijn onderzoek. Met betrekking tot het *morality* frame, denk ik niet dat religieuze principes gevonden zullen worden, en beperk ik mij enkel tot morele principes. Hieronder versta ik het onderscheiden van zaken, waaronder politieke partijen, in goed en fout. Verder wil ik een toevoeging aan het *attribution of responsibility* frame maken. Naast de definiëring van Semetko & Valkenburg (2000), wil ik dit frame ook hanteren bij artikelen waarin de auteur zich afvraagt of partijen verantwoordelijk genoeg zijn om bijvoorbeeld te regeren.

Hieruit volgt de derde en laatste deelvraag van dit onderzoek: *Hoe zijn de drie*

politieke partijen in de traditionele media geframed, en is media-framing een verklaring van de discrepantie in succes? Deze deelvraag wordt beantwoord aan de hand van een kleine selectie krantenartikelen van *De Telegraaf* en *Trouw*. Naar verwachting zetten traditionele media de CD in een slechter daglicht dan de LPF en de PVV. Verder wordt verwacht dat *De Telegraaf* in vergelijking met *Trouw* een positiever beeld schetst van iedere politieke partij, aangezien deze krant getypeerd wordt als een conservatief-liberale populaire krant (Schafraad, Wester & Scheepers, 2009), terwijl ik *Trouw* als progressieve kwaliteitskrant zie.

Data en methoden

Om de politieke standpunten van de CD, de LPF en de PVV te achterhalen, is onderzoek gedaan naar de inhoud van hun verkiezingsprogramma van het jaar waarin zij het meest succesvol waren. Bij de CD was dit 1994 ('Oost West, Thuis Best'), bij de LPF was dit 2002 ('Zakelijk met een hart') en voor de PVV was dit 2010 ('De agenda van hoop en optimisme'). Daarbij keek ik specifiek naar de partijstandpunten omtrent de Nederlandse cultuur, normen en waarden, immigratie, waaronder het vluchtelingenbeleid, en integratie. Daarbij is specifiek gekeken naar het taalgebruik van de partijen, alsook de aangedragen oplossingen.

Na het bespreken en vergelijken van het politieke gedachtegoed van iedere partij, komt media-aandacht en -framing aan bod. Dit gebeurt middels een krantenanalyse, waarbij artikelen van *De Telegraaf* en *Trouw* geanalyseerd worden. In eerste instantie zouden artikelen van *De Volkskrant* (in plaats van *Trouw*) geanalyseerd worden, echter waren er te weinig artikelen voor 1994 beschikbaar. Met *Trouw* als alternatief blijf ik toch de politieke gebeurtenissen vanuit beide kanten van het politieke spectrum belichten. De geselecteerde artikelen zijn afkomstig van het archief van De Persgroep, Delpher en Lexis Nexis.

Voor iedere partij is een onderzoeksperiode van drie maanden geselecteerd, wederom gebaseerd op het meest succesvolle verkiezingsjaar. Als einddatum hanteert dit onderzoek de dag van de verkiezingen. Deze periode van drie maanden past goed binnen dit onderzoek, aangezien deze de politieke verkiezingsstrijd in het heetst van de strijd omvat. Bovendien is de LPF exact drie maanden voor de verkiezingen van 2002 opgericht. Allereerst is er naar de kwantiteit van krantenartikelen gekeken, aangezien dit een indicatie voor media-aandacht is. Dit valt onder de noemer *aandachtsvolume* (Schafraad, Wester & Scheepers, 2009). Daarna heb ik de media-framing geanalyseerd aan de hand van een selectie artikelen. Per partij zijn tien artikelen uit beide kranten geselecteerd, op basis van een aantal factoren: onderwerp – (indien mogelijk) enkel onderwerpen omtrent immigratie en integratie – het aantal meningen binnen een artikel, en paginanummering. Door rekening te houden met paginanummering,

selecteer ik primair artikelen met een hoger beoogde nieuwswaarde. De vooropgestelde frames voor de analyse van de artikelen komt voort uit het onderzoek van Semetko & Valkenburg (2000) en Roggeband & Vliegthart (2007), en zijn terug te vinden in tabel 1. Tot slot is per artikel opgetekend of er positief, neutraal of negatief over de politieke partijen is geschreven.

Analyse

Verkiezingsprogramma's

Om de eerste deelvraag te beantwoorden, zijn de geselecteerde verkiezingsprogramma's in eerste instantie als geheel doorgebladerd. Daarbij zijn de paragrafen over de vooropgestelde onderwerpen (Nederlandse cultuur, normen en waarden, etc.) in detail doorgenomen.

Vervolgens zijn voor deze onderwerpen per partij uitspraken geselecteerd, die volgens mij kenmerkend zijn voor de partij. Omtrent de Nederlandse cultuur kan bij de CD bijvoorbeeld de uitspraak: “*Vanuit historisch perspectief hebben wij Nederlanders de oudste rechten. Derhalve is ons land in de eerste plaats voor de Nederlanders.*” (Verkiezingsprogramma Centrumdemocraten, 1994: 3) ontleend worden. Om het overzicht te bewaren, zijn deze uitspraken vervolgens samengevoegd in een tabel. Daarnaast zijn er diverse uitspraken geselecteerd die niet in deze tabel zijn geplaatst, maar wel functioneren als voorbeeld.

Daarbij kijk ik specifiek naar het taalgebruik dat deze partijen hanteren om problemen binnen Nederland aan te kaarten, in combinatie met de beoogde oplossingen. Op basis hiervan zijn de politieke partijen binnen het politieke spectrum geplaatst.

Krantenanalyse

Voor de tweede deelvraag is een krantenanalyse uitgevoerd. Voor de artikelen over de CD in *Trouw* is gebruik gemaakt van het digitale archief van De Persgroep, en zijn de artikelen in *De Telegraaf* afkomstig van de website van Delpher. De artikelen over de LPF en de PVV zijn allen afkomstig van Lexis Nexis. Daarbij heb ik het archief van De Persgroep ter controle ingezet bij het aandachtsvolume van *Trouw*, om afwijkingen te ondervangen. Bij iedere partij zijn krantenartikelen gezocht op basis van de partijnaam, de partijleider, en de termen ‘immigratie’, ‘asiel’ en ‘allochtoon’. Deze zoektermen heb ik zelf geselecteerd, om artikelen te filteren naar relevantie. Bij iedere zoekterm is gebruik gemaakt van meerdere asterisken (*), omdat een krantendatabase anders alleen zoekt naar specifieke zoektermen. Met het gebruik van de asterisk wordt er bijvoorbeeld naast ‘asiel’ ook gezocht naar ‘asielzoekers’, ‘asielzoekerscentrum’, etc. Echter, het aantal krantenartikelen omtrent de CD in *De Telegraaf*

was hiermee zo laag, dat ik genoodzaakt ben om het onderzoek hier breder te trekken dan deze specifieke zoektermen. Anders gezegd, nu zijn alle gevonden zoekresultaten middels partijnaam en partijleider in de eerste selectie meegenomen. Uiteindelijk zijn alle artikelen die voldoen aan de gestelde criteria globaal doorgespit naar relevantie, om tot slot een selectie van tien artikelen van beide kranten per politieke partij te maken.

Om tot slot de derde deelvraag te beantwoorden, is de selectie artikelen onderworpen aan de vooropgestelde frames van tabel 1. Bij het lezen van de artikelen is gebruik gemaakt van een codeersysteem, waarbij specifiek argumentatie en meningen zijn gecodeerd. Daarbij heb ik rekening gehouden met de mogelijkheid dat een artikel niet past binnen de frames. In dat geval probeerde ik artikel te plaatsen in een zelf bedacht frame, of heb ik het getypeerd als artikel zonder framing. Naast framing heb ik gekeken naar de toon van ieder artikel. Daarbij onderscheidde ik artikelen die positief, neutraal en negatief van aard waren. Nadat het onderzoek naar media-framing is afgerond, heb ik de gehanteerde frames en toon ten aanzien van iedere partij met elkaar vergeleken. Daarbij keek ik ook naar de invloed van de politieke standpunten van iedere partij. Anders gezegd: Is de framing vanuit de media negatiever naarmate een partij radicaler/extremistischer is?

De selectie artikelen, terug te vinden in het appendix, heb ik uiteindelijk meerdere keren doorgelezen. De eerste keer markeerde ik de kern van ieder artikel, samen met relevante uitspraken voor mijn analyse. De tweede keer koppelde ik de vooropgestelde frames aan deze uitspraken, om te achterhalen welk soort frame in ieder artikel is toegepast. De gevonden frames, in combinatie met kernpunten uit de artikelen, zijn eveneens terug te vinden in het appendix. Met de gevonden informatie uit de verkiezingsprogramma's en krantenartikelen kon ik tot slot een antwoord op mijn hoofdvraag formuleren.

Resultaten

Verkiezingsprogramma's

- CD - In het verkiezingsprogramma van de CD komen de anti-immigratiestandpunten van de partij duidelijk naar voren. Zo zijn zes van de tien kernpunten hierop toegespitst:

- (1) *Stop discriminatie van Nederlanders*
- (4) *Bevorderen Nederlandse producten*
- (6) *Asielzoekers te werk stellen in werkkampen*
- (8) *Stop afbraak van de eigen cultuur*
- (9) *Controle op personenvervoer bij de grens*
- (10) *Nederland geen immigratieland*

Met betrekking tot de Nederlandse cultuur vindt de CD dat het regeringsbeleid toegespitst moet zijn op het stimuleren van de eigen cultuur, alsook het stopzetten van het “Anti-Nederlander Beleid”. Met deze typering verwijt de CD de Nederlandse regering dat zij onvoldoende de Nederlandse identiteit heeft beschermd, en dat multiculturalisme schadelijk is voor deze identiteit. Het Nederlandschap moet weer floreren, wat de CD bijvoorbeeld wil bereiken door niet-Nederlandse invloeden terug te dringen, de multiculturele samenleving wil stoppen, positieve discriminatie te verbieden, het Ziekenfonds exclusief voor Nederlanders te maken, minderheidsgroepen actief te laten remigreren en Nederlandse producten en diensten te bevorderen (Verkiezingsprogramma CD, 1994). Het ‘wij-zij denken’ overheerst dan ook sterk door het gehele verkiezingsprogramma.

De politieke partij ziet twee opties voor vreemdelingen, aanpassen of wegwezen, met de stelling: “*Vreemdelingen en minderheden passen zich aan de Nederlandse gewoonten en gebruiken aan of verdwijnen.*” (p. 14). Daarbij heeft de partij een voorkeur voor het laatste, bijvoorbeeld terug te lezen bij haar standpunt omtrent multiculturele huwelijken, waarbij de partij bepleit dat de Nederlandse regering alles moet doen om deze huwelijken te beëindigen en de partner naar land van herkomst te laten remigreren. Tot slot is de partij zeer sceptisch aangaande asielzoekers. Zo valt in tabel 2 terug te lezen dat asielzoekers enkel om dringende redenen, gevangenschap om politieke opvattingen, hun land verlaten moeten hebben. Bovendien vind de CD dat deze politieke opvattingen eerst nog aan “*democratische waarden moeten worden getoetst*” (p. 28), en worden toegelaten asielzoekers in werkkampen ondergebracht.

- *LPF* - Wat betreft de LPF komt er een relatief gematigder beeld uit de analyse. Evenals de CD ligt er een nadruk op het Nederlandschap, maar wordt dit veel inclusiever ingevuld. Dit komt bijvoorbeeld duidelijk naar voren in het citaat: “*De LPF wil daaraan [integratie] met kracht werken, maar eist ook de volle inzet van de minderheden, want het is de moeite waard om Nederlander te zijn.*” (Verkiezingsprogramma LPF, 2002: 1). Uit dit citaat komt verder naar voren dat de LPF herkent dat integratie van beide kanten moet komen.

Met betrekking tot immigratie, is de LPF voorstander van een strikt immigratiebeleid. De partij stelt dat Nederland geen immigratieland is, en dat de etnische minderheden binnen de maatschappij enkel kunnen emanciperen als er geen continue toestroom van nieuwe immigranten is. Zij stelt dan ook dat: “*Om de Nederlandse samenleving op order te krijgen is het absoluut gewenst dat aan de immigratie maximaal weerstand wordt geboden.*” (p. 5). De LPF verwijt het falende regeringsbeleid, specifiek kabinet-Kok I en II, dat Nederland nu kampt met sociale problemen, in het bijzonder de (in hun ogen) falende integratie.

	CD (1994)	LPF (2002)	PVV (2010)
Nederlandse cultuur	<ul style="list-style-type: none"> - “(...) het beleid zal letterlijk worden toegespitst op het stoppen van het Anti-Nederlander Beleid.” (p.7) - “De stimulering van de eigen Nederlandse cultuur wordt met klem door de overheid bevorderd.” (p.14) 	<ul style="list-style-type: none"> - “De culturele vorming en ontwikkeling van de Nederlandse burger is evenals het behoud van de bestaande cultuur (...) van groot belang. (...) subsidiering van culturele ontwikkeling met terughoudendheid.” (p.6) 	<ul style="list-style-type: none"> - “De canon van Nederland wordt verplicht (...) het volkslied wordt geleerd en op elke school hangt onze vlag.” (p.29) - “Onze heroïsche vaderlandsche geschiedenis mag meer in het zonnetje worden geplaatst.” (p.33)
Immigratie	<ul style="list-style-type: none"> - “Nederland geen immigratieland.” (p.4) - “Het onderwijs in eigen taal (...) alleen gegeven in verband met remigratie.” (p.15) - “De remigratie van de hier wonende minderheden naar eigen land wordt met kracht gestimuleerd.” (p.28) 	<ul style="list-style-type: none"> - “De LPF stelt (...) dat Nederland geen immigratieland is. Nederland is een van de dichtstbevolkste landen ter wereld.” (p.5) - “Om de Nederlandse samenleving op order te krijgen (...) dat aan immigratie maximaal weerstand wordt geboden.” (p.5) 	<ul style="list-style-type: none"> - “Het Nederlandse volk heeft niet om massa-immigratie gevraagd.” (p.7) - “Kiezen (...) tegen massa-immigratie (p.13) - “Immigratiestop voor mensen uit islamitische landen, voor immigranten de eerste tien jaar geen sociale zekerheid.” (p.57)
Integratie & assimilatie	<ul style="list-style-type: none"> - “Vreemdelingen en minderheden passen zich aan de Nederlandse gewoonten en gebruiken aan of verdwijnen.” (p.14) - “Het verlenen van dienstverband geschiedt bij voorkeur aan Nederlanders.” (p.22) 	<ul style="list-style-type: none"> - “De LPF (...) eist ook de volle inzet van de minderheden, want het is de moeite waard om Nederlander te zijn.” (p.1) - “Dit moet met kracht bestreden worden door enerzijds extra zorg (...) huisvesting, scholing en culturele vorming.” (p.5) 	<ul style="list-style-type: none"> - “De multiculturele nachtmerrie die ons wordt aangedaan kunnen we (...) niet als een vaststaand feit aanvaarden.” (p.7) - “Assimilatiecontracten. Niet tekenen of niet naleven = het land uit.” (p.15) - “Inburgeren zelf betalen.” (p.57)
Vluchtelingenbeleid	<ul style="list-style-type: none"> - “Asielzoekers moeten om dringende politieke redenen hun land hebben verlaten (...) gevaar lopen minimaal langdurige gevangenisstraffen te krijgen voor politieke opvattingen (...) direct na binnenkomst in werkkampen ondergebracht.” (p.28) 	<ul style="list-style-type: none"> - “Wij nemen het niemand kwalijk dat hij hier zijn heil komt zoeken.” (p.5) - “Vluchtelingen dienen in de regio te worden opgevangen. Het is onze plicht daar (...) financieel aan bij te dragen.” (p.5-6) 	<ul style="list-style-type: none"> - “Invoering van een quotum voor asielzoekers – maximaal 1.000 per jaar, opvang bij voorkeur in de regio.” (p.15) - “Vreemdelingen met een verblijfsvergunning voor bepaalde tijd geen recht meer op bijstand.” (p.23)

Tabel 2: Kenmerkende uitspraken CD, LPF en PVV. Bron: Verkiezingsprogramma CD (1994), LPF (2002) en PVV (2010)

In tegenstelling tot het programma van de CD, komt het ‘wij-zij denken’ nauwelijks naar voren in het programma van de LPF. De partij linkt sociaal-culturele achterstand wel met immigranten uit landen waar geen “*eeuwenlange joods-christelijke humanistische ontwikkelingen*” hebben plaatsgevonden, maar geeft wederom het falende Nederlandse beleid de schuld van het ontstaan van deze achterstand, en niet de migranten. Haar beoogde immigratie- en integratiebeleid tracht de tweedeling (tussen autochtonen en allochtonen) in de samenleving te dichten, vanuit de gedachtegang dat de sterkste schouders de zwaarste lasten zullen dragen. Daarbij verwacht de LPF een hoge mate van assimilatie, bijvoorbeeld te herkennen aan de uitspraak: “*Culturele ontwikkelingen die haaks staan op de gewenste integratie en emancipatie, zoals uithuwelijken, eerwraak en vrouwenbesnijdenis, dienen door wettelijke regelingen en voorlichting te worden bestreden.*” (p. 5). Doordat de partij immigratie naar Nederland wil stoppen, zullen asielzoekers op een andere wijze in veiligheid gebracht moeten worden. De partij suggereert vluchtelingenopvang in de regio als oplossing, waar zij financieel aan wil bijdragen. In dat opzicht lag de LPF op dezelfde lijn als huidige rechtse partijen, zoals de VVD, het CDA, de SGP, VNL en FvD (Stellinga & Ketelaar, 2017).

- PVV - In vergelijking met de CD en de LPF, ligt het verkiezingsprogramma van de PVV meer in het verlengde van het programma van de CD. De PVV hecht veel waarde aan de Nederlandse cultuur, te zien aan het verplicht willen stellen van de Canon van Nederland op scholen. Het Islamitische geloof, in het programma omschreven als politieke ideologie, is volgens de partij het grootste gevaar voor de Nederlandse identiteit. De partij staat er op om de huidige ‘islamisering’ tegen te gaan, onder andere door Islamitische scholen te sluiten, een boerka- en koranverbod in te stellen, het stopzetten van immigratie uit Islamitische landen en de partij kiest zelfs voor termen als ‘Islambestrijding’ (Verkiezingsprogramma PVV, 2010). Door van de Islam een zondebok te maken, is ook het ‘wij-zij denken’ sterk aanwezig. Dit valt op door het taalgebruik, doordat ‘wij’ en ‘ze’ letterlijk worden gebruikt.

De partij ziet massa-immigratie uit Islamitische landen als belangrijkste reden voor diverse sociale problemen, waaronder de kwaliteitsverlaging van het onderwijs, toenemende onveiligheid, afnemende vrouwenemancipatie en de verdrijving van Joden en homo’s uit de publieke ruimte. Zo maakt de partij op dat “*(...) de verzorgingsstaat is verworpen tot een magneet voor gelukszoekers uit islamitische landen. Niet meer een schild voor de zwakken, maar een afhaaloket voor onevenredig veel lanterfantende moslimmigranten. Henk en Ingrid betalen voor Ali en Fatima.*” (p. 5). Over integratie spreekt de PVV weinig. De partij betitelt de multiculturele samenleving als “*multiculturele nachtmerrie*”, waar Nederland niet om heeft gevraagd. Uit het geringe gedeelte waar integratie wel wordt besproken, concludeer ik dat de

PVV totale assimilatie van nieuwkomers eist. Dit doet zij bijvoorbeeld door ‘assimilatiecontracten’ voor te stellen. Wanneer immigranten dit contract niet ondertekenen of naleven, worden zij linea recta uit het land gezet. Daarbij komt dat de PVV weinig doet om integratie te bevorderen, aangezien ze vinden dat inburgering zelf betaald dient te worden. Als laatste valt op te maken dat de partij een quotum voor asielzoekers wil invoeren, en stelt een maximum van 1.000 per jaar voor. Zij vervolgt door te stellen dat vluchtelingenopvang bij voorkeur dient te gebeuren in de regio.

Ten aanzien van deelvraag 1, kan ik concluderen dat mijn verwachtingen gedeeltelijk kloppen. Het is waar dat de LPF het minst radicaal is, gevolgd door de PVV en de CD, maar de partijfamilie waartoe de partijen behoren is verkeerd geschat. Dat de LPF het minst radicaal is, blijkt bijvoorbeeld uit de conclusie dat zij een inclusiever Nederlanderschap hanteert. Dat de LPF niet schuwt voor niet-Nederlandse invloeden, betekent dat zij niet voldoen aan één van de drie kenmerken van rechts-radicalisme, namelijk nativisme. Hierdoor klopt de typering van de LPF wel, en bestempel ik de partij nog steeds als rechts-populistisch.

In mijn verwachtingen had ik de PVV geschaard onder rechts-radicalisme, primair om aan te geven dat de partij ideologisch gezien tussen de LPF en de CD staat. Het klopt nog steeds dat de partij te midden van de andere partijen staat, er is echter enige twijfel ontstaan over de partijfamilie waartoe de partij behoort. Op basis van aangehaalde uitspraken zie ik de drie deelconcepten van rechts-radicalisme, nativisme, autoritarisme en populisme (Mudde, 2007), terug in de partij, maar zijn er ook elementen van rechts-extremisme te ontdekken. Zo concludeer ik dat de PVV, in lijn met Ignazi (2006), basale waarden van de hedendaagse liberale waarden overschrijdt. Met een regelrechte aanval op de Islam, met voorstellen zoals het sluiten van Islamitische scholen, een boerka- en koranverbod, en het stopzetten van immigratie uit Islamitische landen, overschrijdt zij de grenzen van tolerantie en pluriformiteit. Bovendien kan de gehanteerde toon gezien worden als oproep tot geweld (De Lange, 2015), door termen als ‘Islambestrijding’ en ‘vrijheidsstrijd’ te gebruiken. Vanuit die gedachtegang is het goed mogelijk om de PVV te typeren als rechts-extreem, niet ‘slechts’ rechts-radicaal, en verklaart de ontstane twijfel. Op basis van deze bevindingen karakteriseer ik de PVV primair als rechts-radicaal, met overduidelijke kenmerken van rechts-extremisme.

Tot slot de CD, zoals verwacht de meest radicale partij van de drie. Evenals de PVV zijn de kenmerken van rechts-radicalisme ook toepasbaar op de CD. Met betrekking tot de kenmerken van rechts-extremisme, zie ik de CD wel als gevaar voor de democratie, maar vind ik nergens het verheerlijken of oproepen tot geweld terug in het verkiezingsprogramma (maar ik wel een sterk vermoeden heb dat haar gedachtegoed racistisch geweld heeft versterkt).

Voorbeelden van de CD als gevaar voor de democratie zijn te over, bijvoorbeeld haar inhumane beleid ten aanzien van asielzoekers, haar afkeer van multiculturele huwelijken, en het niet eerder genoemde “*Artikel 1 van de grondwet komt te vervallen.*” (p. 9). Wat mij betreft zijn er meer indicaties dat de CD, in tegenstelling tot de PVV, een gevaar voor de Nederlandse democratie vormt, waardoor het gemakkelijker is om deze partij te scharen onder het label van rechts-extremisme.

Aandachtsvolume

Er bestaan duidelijke verschillen in aandacht tussen de drie politieke partijen. Kijkende naar het aantal artikelen dat over de CD is geschreven, is dat beduidend minder dan het aantal artikelen dat over de LPF of de PVV is geschreven. In tabel 3 is het aandachtsvolume voor iedere partij opgenomen, onderverdeeld naar de vooropgestelde zoektermen. Uit de tabel blijkt dat het aandachtsvolume het grootste is voor partijleider Fortuyn, met 1.093 artikelen verdeeld over twee kranten. Echter, hiervan valt een gedeelte te wijten aan de naam van zijn partij. Immers, de zoekresultaten voor ‘Lijst Pim Fortuyn’ komen ook naar voren bij de resultaten voor ‘Fortuyn’. Bovendien piekte het aantal artikelen omtrent Fortuyn na zijn dood op 6 mei 2002. In deze periode zijn in *De Telegraaf* en *Trouw* respectievelijk 125 en 239 artikelen over Fortuyn verschenen, waarbij de moord op Fortuyn (zoektermen “Fortuyn AND moord”) in respectievelijk 73 en 195 artikelen terug is gekomen.

Kijkende naar de drie politieke partijen, zonder de zoekresultaten van de partijleider, valt te concluderen dat het aandachtsvolume bij de Centrumdemocraten het laagste is (124), gevolgd door de LPF (232) en tot slot de PVV (738). Het blijkt dat, ondanks dat Wilders evenals Fortuyn het boegbeeld van zijn partij is, beide kranten vaker refereren naar zijn partij en niet naar zijn persoon. Dit in tegenstelling tot Fortuyn, die vele malen vaker dan zijn partij is genoemd. Alle zoekresultaten bij elkaar genomen, is het verschil in aandachtsvolume tussen de LPF/Fortuyn (1.610) en de PVV/Wilders (1.506) te verwaarlozen, wetende dat de hoeveelheid aandacht voor de LPF piekte na de dood van Fortuyn. De geringe aandacht die de CD in 1994 kreeg, staat in lijn met de tactiek van ‘doodzwijgen’. Obbema (1998) concludeert in zijn artikel voor *De Volkskrant* namelijk dat: “*Stilzwijgend bestond er wel min of meer overeenstemming: doodzwijgen leek beter. Zoals Kamerleden in de beginjaren van Janmaat de vergaderzaal verlieten wanneer hij het woord nam, zo legden journalisten hun pennen neer en stokten de camera’s.*”

Met betrekking tot deelvraag 2, zijn de resultaten conform mijn verwachtingen. Het blijkt dat de CD in vergelijking met de LPF en de PVV in veel mindere mate aandacht kreeg

	CD (1994)			LPF (2002)			PVV (2010)		
	<i>Trouw</i>	<i>Telegraaf</i>	Totaal	<i>Trouw</i>	<i>Telegraaf</i>	Totaal	<i>Trouw</i>	<i>Telegraaf</i>	Totaal
Partijnaam	91	33	124	175 ¹	57	232	490 ¹	248	738
Naam partijleider	92	32	124	766 ^{1,2}	327	1.093	223	169	392
Partijnaam + partijleider	61	9	70	175 ¹	57	232	129 ¹	118	247
Partijnaam + ‘immigratie’	6	1	7	14 ¹	1	15	28	38	66
Partijnaam + ‘asiel’	29	9	38	21 ¹	4	25	18	8	26
Partijnaam + allochtoon’	40	6	46	11 ¹	2	13	20 ¹	17	37
Totaal	319	90	409	1.162	448	1.610	908	598	1.506

Tabel 3: *Aandachtvolume* CD, LPF en PVV. Bron: Archief van De Persgroep, Delpher, Lexis Nexis

¹: Aandachtvolume hoger in het archief van De Persgroep, deze is geselecteerd

²: Van 7 mei tot en met 15 mei 2002 zijn er 195 artikelen over Fortuyns dood geschreven

kreeg van *De Telegraaf* en *Trouw*. Mijn bevindingen staan daardoor in lijn met de Obbema's observatie omtrent de tactiek van doodzwijgen. Kijkende naar de hoeveelheid media-aandacht die de LPF en de PVV kregen, is de rol van beide partijleiders van essentieel belang. Het gros van de aandacht voor de LPF was aandacht voor Fortuyn, zonder dat zijn partij genoemd werd. Dit in tegenstelling tot Wilders en zijn PVV, waar de meeste zoekresultaten opkomen bij zijn partij. Een opmerkelijke conclusie, aangezien Fortuyn en Wilders beide min of meer een monopolie voeren op de besluitvorming binnen hun partij. Echter, het bovengenoemde onderscheid valt gedeeltelijk terug te voeren tot een tweetal oorzaken. Ten eerste de dood van Fortuyn, waardoor het aantal zoekresultaten in de periode 7 tot en met 15 mei 2002 piekte. Daarnaast bestuurde Fortuyn een politieke partij die naar hem vernoemd was, waardoor zoekresultaten voor 'Lijst Pim Fortuyn' ook meegerekend zijn in de totale som. Ondanks deze kanttekeningen blijft het verschil in aandacht beduidend.

Media-framing van de partijen

- *Centrumdemocraten* - Uit de krantenanalyse valt te concluderen dat de aandacht die uitging naar de CD, veelal negatief van aard was. Twee voorbeelden van deze negatieve berichtgeving zijn 'Taxichauffeur op non-actief wegens CD-propaganda' en 'CD-raadslid niet meer in Onderweg naar Morgen'. In beide artikelen wordt het maatschappelijk functioneren van CD-aanhangers onmogelijk gemaakt. Een interessant gegeven bij deze constatering is dat partijleider Janmaat expliciet de negatieve aandacht zocht. Hos (1994) schreef in haar artikel voor *Trouw*: "*Janmaat was toch al zo tevreden. De rechtszaak wegens discriminatie tegen hem, secretaris Wil Schuurman en de vereniging Centrumdemocraten, heeft vele vertegenwoordigers van de pers, en cameraploegen (...) gelokt. Reclame, en het kost niets.*" Verder in dezelfde alinea van dit artikel geeft Janmaat zelfs toe dat hij expres beslag laat leggen op zijn huis, enkel voor de extra publiciteit. Tussen de berichtgeving van *De Telegraaf* en *Trouw* zijn enkele overeenkomsten en verschillen opgemerkt. Het blijkt dat beide kranten zeer negatief berichtten over de CD, daar een artikel met positief insteek uitzonderlijk is. Bij *De Telegraaf* komt deze uitzondering van de pen van Hoogland (1994), die bijvoorbeeld schrijft: "*Wie denkt te verdrinken zoekt geen steun bij degenen die hem in het water hebben gegooid, maar pakt gewoon de eerste de beste uitgestoken hand. Al is het een smerige [CD] hand.*" Bij *Trouw* is dit het artikel van Hos (1994), waaruit al eerder geciteerd is omtrent de schandalen die Janmaat opzoekt.

Verder blijken beide kranten hoofdzakelijk te schrijven vanuit de *morality* en *responsibility* frames. Het *morality* frame wordt primair toegepast om aan te duiden dat het

gedachtegoed van de CD moreel verwerpelijk is. Uit de artikelen heb ik een aantal uitspraken samengevoegd, waarin ik het *morality* frame herken. Daarbij heb ik de kern van iedere zin dikgedrukt, en volgt na iedere pijl een korte uitleg voor mijn keuze.

- “*Om te voorkomen dat kiezers zich **laten lokken in de “valstrikken” van de CD.***” (#2)¹

=> De activiteiten van de CD worden getypeerd als vals, en dienen vermeden te worden

- “*Tientallen demonstranten lieten hun **woede en teleurstelling over de opmars van de CD en CP’86 de vrije loop door in het stadhuis luid ‘fascisten nee’ te scanderen.***” (#5)

=> Het scanderen van ‘fascisten nee’ is een associatie om de CD als fout te duiden.

- “*Wij willen als bedrijf **niet geassocieerd worden met de CD. En dat is nog licht uitgedrukt.***” (#10)

=> Het bedrijf ziet de CD als fout, en wil alle mogelijke associaties met de partij vermijden.

- “*Ik zeg niet wat ik gestemd heb, **maar het was zeker geen CD.***” (#17)

=> Deze reactie weerspiegelt mijns inziens een morele ondergrens, die gepasseerd worden wanneer er gekozen zou worden voor de CD.

In de krantenartikelen wordt het *responsibility* frame hoofdzakelijk gebruikt om aan te tonen dat de CD geen verantwoordelijkheid kan dragen voor de ‘gewone, hardwerkende’ Nederlander, maar dat de partij wel fungeert als proteststem tegen de (in hun ogen) falende overheid. Dit komt terug in de volgende uitspraken:

- “*Jan-met-de-Pet en Jan Modaal hoeven **evenmin te rekenen op de sympathie van Janmaat.***” (#3)

=> De partij wordt omschreven als onvoldoende verantwoordelijk om de problemen van de doorsnee Nederlander op te lossen.

- “*Daarom heb ik **uit protest (...)** CD gestemd. Dat komt als signaal harder aan dan thuisblijven. (...) De politiek, het hele systeem is de schuld. **Daarom wil ik de politiek mijn woede tonen.***” (#18)

=> Een stem op de CD wordt geframed als ‘proteststem’, niet als adequate oplossing voor de huidige problemen in de samenleving op te lossen. De regering wordt verweten te weinig verantwoordelijk te nemen, waardoor kiezers besluiten te stemmen op een partij die nog minder verantwoordelijkheid kan dragen.

- *Lijst Pim Fortuyn* - Waar de negatieve framing overheerst in de artikelen over de CD, ontbreekt dit vrijwel geheel in het schrijven over de LPF. Vrijwel alle artikelen heb ik als neutraal gecodeerd, met slechts enkele artikelen die positief ofwel negatief van aard zijn. Interessant genoeg bestaat de selectie van *Trouw* uit meer positieve en negatieve artikelen, terwijl de selectie van *De Telegraaf* voornamelijk neutraal was. Wederom overheersen de *morality* en *responsibility* frames. Het *morality* frame zie ik primair terug in de wijze waarop

¹ Nummers corresponderen met opsomming krantenartikelen in appendix.

Fortuyn omschreven wordt in de krantenartikelen. Zo beschrijft *De Telegraaf* (#21) diverse typeringen vanuit buitenlandse media, waaronder Fortuyn als fascist, neonazi, populistische onruststoker, en een van de radicaalste leiders van Europa. In eerste instantie kwamen soortgelijke typeringen in *Trouw* naar voren, waar hij rechts-extremistisch werd bestempeld, gezien werd als mogelijke martelaar voor racisten, en is hij vergeleken met Haider, Bossi, Le Pen en Zjirinowski (#33). Echter, in #34 komen genuanceerdere reacties op zijn dood. Zo citeert de krant onder andere *Newsweek*, die stelt dat: “*Pim Fortuyn werd neergezet als racist en rechts. In feite was hij geen van beide.*”

Het *responsibility* frame werd, in tegenstelling tot de CD, voornamelijk gebruikt om uit te wijzen dat de LPF geen bruikbare coalitiepartner is. Deze invalshoek van het frame staat niet in lijn met de definiëring van Semetko & Valkenburg (2000), maar zoals aangegeven in het theoretisch kader, kijk ik ook naar de vraag of politieke partijen regeringsverantwoordelijk kunnen dragen. Dit frame komt bijvoorbeeld terug in de volgende uitspraken:

- “[Leefbaar Nederland & LPF] *lijden aan bloedarmoede. Er zitten slechts een paar ervaren politici en bestuurders in.*” (#22)

=> Geschreven na Fortuyns dood, concludeert de auteur dat de partij te weinig ervaring heeft.

- “*Maar de kiezers moeten zich niet ‘in de luren laten leggen door de Rattenvanger van Hamelen’.* Want de oplossingen van de Rotterdamse socioloog zijn in zijn ogen veel *te simplistisch* (...) *Pim Fortuyn is de Emiel Ratelband van de politiek.*” (#31)

=> De geopperde ideeën van de LPF zijn te simplistisch, onrealistisch voor regeringsbeleid.

- “*Hij is niet koersvast en dat is zorgwekkend.*” (#39)

=> Fortuyns non-lineaire gedachtegoed wordt als problematisch voor coalitievorming ervaren.

Verder heb ik enkele keren het *emancipation* frame gevonden, bijvoorbeeld wanneer geschreven staat dat de LPF eist dat nieuwkomers zich inspannen om zich de Nederlandse taal en cultuur eigen te maken. Zo vindt de partij het: “*onbegrijpelijk dat justitie wel een brave Turkse kleermaker en hardwerkende Poolse aspergestekers oppakt, maar geen tijd zegt te hebben om misdrijven op te lossen*” (#23). Anders verwoord, vindt de partij het schandelijk dat geëmancipeerde minderheden worden lastiggevallen door justitie. Het laatste voorbeeld komt uit *Trouw* (#39), waar Fortuyn pleit voor een generaal pardon. Als voorwaarden stelt hij dat uitgeprocedeerde asielzoekers al minimaal vijf jaar in Nederland zijn, de Nederlandse taal spreken, ingeburgerd en van ‘onbesproken gedrag’ zijn. Naar mijn mening doelt Fortuyn op geëmancipeerde asielzoekers, waardoor ik het artikel onder het *emancipation* frame plaats.

Tot slot heb ik één artikel geanalyseerd waar een duidelijk frame ontbrak, en dus niet te plaatsen viel binnen de vooropgestelde frames. In het artikel #40 wordt een verzameling

van Fortuyns werk gepresenteerd, waarbij de auteur Fortuyns gedachtegoed combineert met het ontkrachten van diverse krachttermen (racist, rechts-extremist, etc.) aan het adres van Fortuyn. Vrijwel het gehele artikel lijkt op een politiek affiche van de LPF, aangezien meermaals uit zijn boeken is geciteerd. Echter, tegen het einde van het artikel wordt het (ogenschijnlijke) non-lineaire denken van Fortuyn als reden gegeven waarom andere fractieleiders moeite hebben met zijn debatstijl. De toon van het artikel is zeer positief, maar zoals gezegd niet te koppelen aan één van de frames uit het theoretisch kader. Daarbij zie ik geen mogelijkheid om een alternatief frame te formuleren, aangezien het overgrote deel van het artikel enkel de ideeën van Fortuyn herhaalt en op een voetstuk geplaatst.

- *Partij Voor de Vrijheid* - Uit de analyse van de berichtgeving blijken *De Telegraaf* en *Trouw* hoofdzakelijk een neutrale toon te gebruiken in hun berichtgeving over de PVV. Echter, net als bij de LPF zijn er enkele uitschieters die wel bestempeld zijn als positief of negatief. Bij *De Telegraaf* zijn deze uitschieters eerder positief dan negatief, terwijl dit bij *Trouw* juist andersom is. Verder blijken de *morality* en *responsibility* frames wederom dominant. Echter, het *economic consequences* komt ook veelvuldig voor. Dit komt doordat het onderzoeksbureau Nyfer in opdracht van de PVV een onderzoek naar de kosten van immigratie heeft uitgevoerd, specifiek voor niet-Westerse migranten. Uiteindelijk is hier een prijskaartje aan komen te hangen, waardoor kranten rond eind mei veel over dit onderzoek hebben geschreven. Zo kwam *De Telegraaf* met het artikel ‘‘Kop in het zand’-strategie’, waarin de (in hun ogen) politieke correctheid bij immigratieonderzoek wordt blootgelegd.

Het gebruik van het *responsibility* frame gebeurt hoofdzakelijk wanneer er over de PVV als potentiële coalitiepartner wordt geschreven. Het tegenovergestelde gebeurt echter ook, door de PVV neer te zetten als partij die geen regeringsverantwoordelijkheid kan dragen. Dit mondt uit in artikelen waarin Wilders gevraagd wordt naar zijn breekpunten in mogelijke onderhandelingen, zijn (ogenschijnlijk) matigen van politieke toon, potentiële coalitiepartners, en natuurlijk zijn anti-Islam standpunten. Enkele voorbeelden uit de artikelen zijn:

- “*Waarom wil de PVV graag **regeren**?*” (#41)

=> Vraag over potentiële regeringsverantwoordelijkheid voor de PVV na de verkiezingen

- “*Ik denk dat als deze partij aan de macht komt, **de rechtstaat in gevaar komt.***” (#46)

=> Regeringsdeelname van de PVV wordt als onverantwoord getypeerd. De PVV wordt omschreven als gevaar voor Nederland.

- “*Zelfs **over het verbieden van hoofddoekjes sprak Wilders in zijn presentatie geen woord.***” (#58)

=> De media concludeert dat de PVV haar toon matigt nu zij hoog in de peilingen staat. Door dit te doen, wil de PVV uitstralen een gedegen, verantwoordelijke partij te zijn.

Het *morality* frame wordt, net als bij de CD en de LPF, toegepast om de PVV als ‘fout’ te typeren. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in de volgende uitspraken:

- “Wilders wordt *vergeleken met genocideplegers als Radovan Karadzic en wordt beschuldigd van haatzaaijerij.*” (#49)

=> Door Wilders te vergelijken met genocideplegers wordt hij in diskrediet gebracht.

- “De PVV gaat nog steeds de verkiezingen in met standpunten die neerkomen op *harde discriminatie van een hele bevolkingsgroep.* (...) De woorden zijn verhullender, *maar vul het woord ‘joden’ maar eens in.*” (#58)

=> Evenals het vorige citaat, ditmaal impliciet, wordt Wilders wederom vergeleken met een genocidepleger, namelijk Adolf Hitler.

- “De partij van Wilders *mag geen reële optie voor het CDA zijn. Hoe kan het CDA samenwerken met de partij van de kopvoddentaks, van de film ‘Fitna’ die de islam bestrijden wil?*” (#59).

=> Door te verwijzen naar een idee als de kopvoddentaks, beargumenteert de auteur dat de PVV een foute partij is, doordat zij de grenzen van tolerantie en pluriformiteit overschrijdt.

Ter beantwoording van de derde deelvraag is de media-framing van de politieke partijen geanalyseerd. Het blijkt dat alle drie de partijen hoofdzakelijk geframed zijn met de *morality* en *attribution of responsibility* frames. Wat betreft de gehanteerde frames bestaat er dus geen betekenisvol onderscheid, waardoor dit niet aangehaald kan worden als verklaring voor de discrepantie in succes. Echter, de invulling van het *responsibility* frame verschilt wel per partij. Bij de CD plakte ik dit frame op artikelen waarin de CD als onverantwoordelijk is getypeerd, maar ook bij artikelen waar een stem op de CD gezien moet worden als proteststem tegen de zittende regering. Dit verschilt sterk met de invulling voor de LPF en de PVV, waar primair getoetst is in hoeverre de partijen genoeg verantwoordelijkheid kunnen dragen bij regeringsdeelname. Dit onderscheid komt voort uit de drastisch verschillende peilingen die de partijen voorgeschoteld kregen. De CD mocht genoeg nemen met enkele Kamerzetels, terwijl de LPF en de PVV boven de twintig zetels werden voorspeld. De verschillende invulling van het *responsibility* frame kan bijgedragen hebben aan het verschil in politiek succes.

Verder concludeer ik dat de algemene toon van de krantenartikelen, ongeacht links of rechts binnen het politieke spectrum, bij de CD hoofdzakelijk negatief was. In tegenstelling tot de andere partijen, waar voornamelijk vanuit neutrale basis is geschreven. Dit verschil in benadering kan daardoor van invloed zijn geweest op het matige succes van de CD. Van der Brug, Fennema & Tillie (2005) concludeerden in hun onderzoek dat extreemrechtse partijen meer stemmen trekken naarmate zij door kiezers als ‘normale democratische partij’ worden

gezien, waarbij media-aandacht en -framing van invloed zijn op het imago van een partij. De negatieve berichtgeving omtrent de CD zal mijns inziens geen positief effect hebben gehad op haar imago, en daarmee het succes van de partij.

De vooropgestelde frames van Roggeband & Vliegthart (2007) waren nagenoeg overbodig. Op het eerste gezicht leken de frames uit hun onderzoek goed toepasbaar binnen mijn onderzoek, aangezien zij verslaggeving omtrent immigratie en integratie analyseerden. Echter, het blijkt dat deze frames meer ingaan op immigratie en integratie an sich, oftewel de manier waarop over deze onderwerpen wordt gedacht. In mijn onderzoek probeer ik juist te achterhalen hoe de partijen zijn geframed, en staat hun gedachtegoed niet centraal. Dat de frames van Semetko & Valkenburg goed toepasbaar waren op de artikelen, is geen verrassing. Die frames komen, zoals gezegd, voort uit eerder onderzoek en zijn daardoor het meest gangbaar. Tot slot ben ik één artikel tegengekomen waar ik geen frame op kon plakken (#40). Qua toon was dit artikel zeer positief over de LPF, maar kon ik er geen framing in herkennen. Uiteindelijk concludeer ik dat het artikel zonder frame is geschreven.

Conclusie

Uit mijn resultaten is gebleken dat de CD het meest radicaal van de drie partijen is, gevolgd door de PVV en de LPF. Daarbij heb ik de partijen als volgt getypeerd: CD = rechts-extreem; PVV = rechts-radicaal, met enkele raakvlakken van het rechts-extremisme; LPF = rechts-populisme. Met betrekking tot media-aandacht, is er een beduidend verschil in aandacht voor de CD en aandacht voor de LPF en de PVV. In vergelijking met de CD en haar partijleider (409 zoekresultaten), zijn er circa vier keer zoveel artikelen over de LPF/Fortuyn (1.610) en de PVV/Wilders (1.506) verschenen. Bij iedere partij prevaleren de *morality* en *responsibility* frames. Daarmee wijken mijn onderzoeksresultaten gedeeltelijk van die van Semetko & Valkenburg (2000) af, aangezien zij enkel het *responsibility* frame vaak gevonden hebben, niet het *morality* frame. Dit valt te verklaren door het verschil in interpretatie van het frame. Tot slot heb ik naar de gehanteerde toon van de selectie artikelen gekeken. Daaruit kan ik concluderen dat er over de CD het negatiefst is geschreven, terwijl de berichtgeving omtrent de LPF en de PVV voornamelijk neutraal van aard was. Ter beantwoording van de hoofdvraag, zijn alle partijen dus hoofdzakelijk geframed met de *morality* en *responsibility* frames. Een beduidend verschil is echter wel gevonden bij de toon van deze berichtgeving. Daardoor concludeer ik dat niet media-framing, maar aandachtsvolume en desbetreffende toon van deze artikelen, van invloed kunnen zijn geweest op de discrepantie in succes. Uit mijn analyse valt op te maken dat de meest extreme partij, de CD, tevens de partij met de

minste hoeveelheid aandacht en meest negatieve berichtgeving is. Het verschil in aandachtsvolume duidt er op dat de mediërende rol van traditionele media, oftewel de *Discursive Opportunity Structure*, van invloed is geweest op het succes van de partijen.

Op basis van mijn onderzoek, stel ik de conclusie ‘Des te radicaler de politieke partij, des te minder media-aandacht zij aantrekt, waarbij deze aandacht negatiever van aard wordt’ vast. Daarbij verwacht ik dat dit principe voor zowel linkse als rechtse partijen geldt. Het is lastig om te bepalen of ditzelfde te concluderen valt voor andere landen. In bijvoorbeeld Frankrijk is Front National sinds 1972 aanwezig in de politieke arena, en hebben niet meerdere extreemrechtse partijen elkaar opgevolgd zoals in Nederland. Daardoor is het onmogelijk om meerdere partijen onderling te vergelijken, zoals ik heb gedaan. In België ligt dat al anders, waar de Nieuw-Vlaamse Alliantie en Vlaams Belang (voorheen Vlaams Blok) een extreemrechts geluid laten horen. Hier valt eenzelfde onderzoek beter uit te voeren. Datzelfde geldt voor Duitsland, waar de NPD (opgericht in 1964) en AfD (opgericht in 2013) goed vergelijkingsmateriaal vormen. Met betrekking tot de externe validiteit van mijn onderzoek, verwacht ik soortgelijke resultaten in deze landen. In Frankrijk ben je daardoor wel gelimiteerd tot een longitudinale studie van Front National.

Zoals aangegeven in de inleiding, ontbrak er in de literatuur een overkoepelend onderzoek naar media-aandacht en -framing van rechts-extreme, rechts-populistische partijen sinds de CD. Middels dit onderzoek is geprobeerd dit gat in de literatuur te dichten, door krantenartikelen van *De Telegraaf* en *Trouw* te analyseren. Dit overkoepelende onderzoek draagt mijns inziens bij aan het verklaren van opkomend rechts-extremisme in het politieke bestel. Uit mijn onderzoek valt mee te nemen dat de onderzochte partijen niet verschillend zijn geframed, maar dat aandachtsvolume en toon van de berichtgeving van invloed zijn op politiek succes. De toegenomen media-aandacht voor extreemrechtse partijen, samen met een neutralere berichtgeving, zijn voor mij indicatoren dat het gedachtegoed van deze soort partijen normaliseert, wat van negatieve invloed op de samenleving kan zijn. Door de effecten van media-framing goed in beeld te krijgen, kan deze politieke stroming beter worden betwist.

Daarbij heb ik wel enkele beperkingen van mijn onderzoek geconstateerd. Allereerst de beperking die ik tijdens mijn onderzoek heb opgelost: het gebruik aan artikelen van *De Volkskrant*. Met *Trouw* als alternatief op het linkse spectrum, wist ik het contrast tussen een linkse en rechtse krant te behouden. Echter, de selectieprocedure van artikelen uit deze kranten, alsook de interpretatie van de media-frames in deze artikelen, biedt ruimte voor een bepaalde mate van willekeur. Doordat ik dit onderzoek alleen heb uitgevoerd, bestaat namelijk de kans dat andere onderzoekers met dezelfde onderzoeksopzet bijvoorbeeld een

andere selectie artikelen selecteren. Dit kan voorkomen kunnen worden door het onderzoek uit te voeren met meerdere personen, die elkaars werk inspecteren. Een laatste kritische noot op dit onderzoek is dat het zich enkel beperkt tot citaten uit het verkiezingsprogramma, waardoor bijvoorbeeld uitspraken tijdens politieke debatten of interviews achterwege zijn gelaten. Hierdoor omvat mijn onderzoek slechts een gedeelte van het politieke gedachtegoed van de drie politieke partijen.

Voor vervolgonderzoek zie ik een aantal mogelijkheden. Allereerst kan het onderzoek breder getrokken worden, enerzijds door ‘mainstream’ politieke partijen bij het onderzoek te betrekken, anderzijds door rechts-extremistische partijen uit andere landen mee te nemen. Door ‘mainstream’ of niet-Nederlandse politieke partijen toe te voegen aan het onderzoek kan achterhaald worden in hoeverre de primair gevonden frames exclusief gehanteerd worden bij rechts-extremistische partijen. Verder zie ik de mogelijkheid om meer in te gaan op de wisselwerking tussen de media en de politieke partijen. Uit dit onderzoek is onder andere naar voren gekomen dat CD-partijleider Janmaat expliciet negatieve aandacht opzocht, onder het mom van ‘gratis reclame’. Zeker in het huidige politieke landschap, met de aanwezigheid van persvoorlichters, spindoctors en speech coaches, het gebruik van mediatraining, en natuurlijk sociale media, hebben politieke partijen meer invloed op de media dan in de tijd van de CD.

Abstract

Sinds het einde van de jaren tachtig maakt het rechts-extremisme een opmars in het Nederlandse politieke bestel. In 1994 piekte de Centrumdemocraten met drie Tweede Kamerzetels, een schijntje van het latere politieke succes van de Lijst Pim Fortuyn (LPF) en de Partij Voor de Vrijheid (PVV). In dit onderzoek is onderzocht of deze partijen geschaard kunnen worden onder de noemer van rechts-extremisme, en of media-aandacht en -framing van invloed waren op deze discrepantie in succes. Uit de analyse blijkt de LPF het gematigst (rechts-populistisch), gevolgd door de PVV (rechts-radicaal / rechts-extremistisch) en tot slot de CD (rechts-extremistisch). Met behulp van de frames van Semetko & Valkenbrug (2000) en Roggeband & Vliegenthart (2007), valt te concluderen dat er weinig verschil in gebruikte media-frames is: veelal de *morality* en *attribution of responsibility* frames. Wel is er een beduidend verschil in toon gevonden: De krantenartikelen omtrent de CD waren in algemene zin negatiever dan de artikelen over de LPF of de PVV. Daaruit concludeer ik dat radicalere partijen minder media-aandacht genereren, en dat deze aandacht negatiever van aard is.

Sleutelwoorden: Centrumdemocraten, LPF, PVV, media-framing, rechts-extremisme, rechts-radicalisme, rechts-populisme

Appendix 1: Uitgekozen krantenartikelen CD

Krant	#	Titel	Frame ¹	Opmerkingen
<i>Telegraaf</i>	1	Taxi-chauffeur op non-actief wegens CD propaganda	mo	“CD-propaganda”; “Onherstelbare schade toegebracht aan de HTMC”
	2	Organisatie richt zich op zwevende kiezer “Verkiezingscampagne” tegen racisme begonnen	mo	“Kiezers laten zich lokken in de “valstrikken” van de CD”
	3	Janmaat minacht eigen aanhang	c + r	“Jan-met-de-pet en Jan Modaal hoeven evenmin te rekenen op de sympathie van Janmaat.”
	4	Prof. dr. I. Abram weet hoe je CD-leider moet bestrijden: “Keihard pakken op zijn woorden”	mo	“Het antwoord op racisme is democratie, maar dan ook in culturele zin”
	5	Demonstraties in Rotterdam na winst extreem-rechts	mo	“(…) “Fascisten nee” te scanderen”
	6	Bewoners Rotterdamse CD-wijk Feijenoord voelen zich verlaten door de politiek	r + h	“De politiek heeft de uitwijkmanoeuvre naar ultrarechts aan zichzelf te danken”
	7	Fobie	mo + r	
	8	Mohamed Rabbae met Ina Brouwer Het boegbeeld van GroenLinks	c	“Ik ga hen nu bestrijden door hun leugens (...) te ontrafelen”
	9	Mallotig	mo	“(…) in de kaart spelen van de CD”
	10	CD-raadslid niet meer in Onderweg naar Morgen	mo	“We willen als bedrijf niet geassocieerd worden met de CD”
<i>Trouw</i>	11	Extreem-rechts is ook in Nederland een blijvertje	r	
	12	Extreem rechts hijst zich in het nette pak	mo	“De CD hebben banden met oud-SS’ers, skinheads, de Deutsche Volksunion (...)”
	13	In gesprek met ontevreden kiezers	mo + h	“Een proteststem op de CD, dat is een stem regelrecht op vreemdelingenhaat”
	14	Ammenooitniet	mo	“(…) het kwaad in onszelf bestrijden”
	15	Het antwoord op ultra rechts	mo + c	“ ‘Ik stem op de CD’ betekent wel degelijk: ik steun de racisten (...)”
	16	‘CD zal veel zetels door sociale druk niet kunnen bezetten’	r + h	“Het zijn proteststemmers. (...) Hun protest heeft te maken met buitenlanders”
	17	Kooiman undercover bij de CD: knikken en grijnzen	mo	“Over een verbod op de CD ben ik een beetje dubbel”
	18	‘Stemmen op Centrumdemocraten is harder signaal dan thuisblijven’	r + h	“ “Maar ik weet wel wat ze denken: alle buitenlanders tegen de muur.” ”
	19	De CD-campagne: houdt u bereikbaar	c	Politiek affiche Centrumdemocraten
	20	CD poogt blazoen op te poetsen. Janmaat vergoelijkt racistische opmerkingen: ‘Grapjes’	mo + c	“ “Ze komen erin als gast, ze gaan eruit als vergast.” ”

¹: Groen = Positief; Rood = negatief; wit = neutraal

Afkortingen: c = conflict; h = human interest; ec = economic consequences; r = responsibility; mo = morality

mu = multicultural; em = emancipation; rest = restriction; v = victimization; i = Islam-as-threat

Appendix 2: Uitgekozen krantenartikelen LPF

Krant	#	Titel	Frame ¹	Opmerkingen
<i>Telegraaf</i>	21	Voorpaginanieuws in heel Europa	mo	Buitenlandse media over dood Fortuyn
	22	Stan Huygens Journaal – Wat nu?	r	“Er zitten slechts een paar ervaren politici en bestuurders in”
	23	Politieke Gastenboek Pim Fortuyn	em	Politiek affiche LPF
	24	Column politiek: Harde strijd, maar uitkomst ongewis	r	Rustiger opstellen Fortuyn voor kiezers
	25	Wat u zegt: Verdient VVD een afstraffing?	mo + em	“Kiezen voor Fortuyn is kiezen voor veel geschreeuw maar weinig wol.”
	26	Harry van den Bergh	mo	“Ik denk dat Fortuyn zelf achterlijk is”
	27	Column Kees Lunshof – Pim Fortuyn wordt hopelijk concreet	r	“Maar een politicus kan uiteindelijk niet alleen leven van kritiek. Hij moet antwoorden geven”
	28	Rubriek Kringen – Verklaring	c + r	“Pim Fortuyn bleek als virusscan te fungeren en wordt daar nu voor beloond”
	29	Tegengas voor Fortuyn	mo	Fortuyns beleid ‘asociaal’ genoemd
	30	Hedy d’Ancona	mo	“Hij legitimeert de vreemdelingenhaat”
<i>Trouw</i>	31	Bolkestein: PvdA en D66 schuldig aan ‘Fortuyn’	r	“Fortuyn is de Emiel Ratelband van de politiek”; “Rattenvanger van Hameln”
	32	Desinteresse in ‘Europa’ helpt Fortuyn	r	“Wordt tijd dat Nederlandse politici beter laten zien dat (...) politiek een vak is”
	33	Veel vergelijkingen met Haider, Bossi en Le Pen	mo	‘Martelaar voor racisten’
	34	De ‘partij van de dode’ zal veel, veel zetels winnen	v	“De bladen zijn veel genuanceerder dan enkele weken geleden (...) in de hoek van Franse rechts-extremist Len Pen.”
	35	Dedain voor Fortuyn is misplaatst. Verwijt van plat populisme is te makkelijk	c	Conflict tussen gevestigde orde en de ‘new kids on the block’ (o.a. LPF)
	36	PvdA kan anderen niet tot keuzes dwingen	r + mo	“Het asielbeleid van Fortuyn gaat het CDA te ver”
	37	Boek contra professor Pim ook succes	mo	Ideeën Fortuyn gehekel door cabaretiers
	38	Politici overschatten kansen van ‘opvang in eigen regio’	ec + r	
	39	Fortuyn: Deel illegalen pardonneren. Migrant op zijn lijst hebben hem overtuigd iets te moeten doen	r + em	‘Het is een deal: een streng beleid en een generaal pardon. Het is gelijk oversteken’
	40	In slalom naar de Kamer	?	“Zijn politieke ideeën lijken overal vandaan te komen”

¹: Groen = Positief; Rood = negatief; wit = neutraal

Afkortingen: c = conflict; h = human interest; ec = economic consequences; r = responsibility; mo = morality

mu = multicultural; em = emancipation; rest = restriction; v = victimization; i = Islam-as-threat

Appendix 3: Uitgekozen krantenartikelen PVV

Krant	#	Titel	Frame ¹	Opmerkingen
<i>Telegraaf</i>	41	Of nu nooit; PVV rekent op 25 zetels en wil meeregeren. 'Wij willen Nederland veranderen'	c + r	Interview met Wilders, onder andere over meeregeren,
	42	Bijval immigratiestop	ec + r	Goed opgeleide allochtonen wel welkom
	43	Soft 2: Mark Rutte	r	PVV opgehemeld ten koste van VVD
	44	Immigratie kost zes miljard euro	ec	Wilders bepleit middels onderzoek migratiestop om kosten te besparen
	45	Uitslagen zijn schokkend	ec	"De rekening komt tenslotte ergens terecht, en niet in de grachtengordel"
	46	'Kop in het zand'-strategie	ec + mo	Wegens angst voor rechts-extremisme zijn kosten migratie nooit berekend
	47	Klaar met softe aanpak	r	Twijfel regeringsverantwoordelijkheid van PVV en Geert Wilders
	48	Smet op PVV-nieuweligen	mo + c	Over foute mensen binnen PVV
	49	'Profeet van de angst' te tendentius	mo + h	Commotie documentaire waarin Wilders vergeleken wordt met genocideplegers
	50	Geen Nekschot voor Telegraaf-lezers	mo + c	Geen cartoons Mohammed in de krant
<i>Trouw</i>	51	De missie van Wilders 'ik wil premier worden', zei Wilders in maart 2009	r	Portret van Wilders en de PVV
	52	Prijkaartje migranten te beperkte rekensom	ec	Kostenplaatje massamigratie à la PVV
	53	'Bangheid kan tot stemmen aanzetten'	r + h	"Het is de vraag of die gevoelens terecht zijn en of een stem op Wilders helpt"
	54	Integratie leeft niet in de campagne, maar speelt wel rol.	ec + rest	"Wilders steeg (...) vanwege zijn harde kritiek op de 'multiculti' samenleving."
	55	Nederland lijdt aan borderline	mo + c	"Mandarijnenkaste richt nu haar pijlen op Geert Wilders"
	56	'Wilders staat voor wat hij zegt, al vergeet hij af en toe de nuance'	h	Artikel over opzetten jongerenafdeling door een zestienjarige
	57	'Geert Wilders is bang voor zichzelf, voor zijn vrijheid, voor alles'	mo	"Wat zouden iemands drijfveren zijn, om er zulke ideeën op na te houden?"
	58	Met PVV'ers samenwerken, ook als ze zelf anderen uitsluiten?; de vraag van Wilma Kieskamp	mo + r	"De woorden zijn verhullender, maar vul het woord 'joden' maar eens in"
	59	Stem op CDA mag inderdaad geen stem op PVV zijn	mo + r	"De partij van Wilders mag geen reële optie voor het CDA zijn"
	60	De vier paradoxen die Wilders klem zetten	mo	4 paradoxen omtrent radicaal-populisme

¹: Groen = Positief; Rood = negatief; wit = neutraal

Afkortingen: c = conflict; h = human interest; ec = economic consequences; r = responsibility; mo = morality

mu = multicultural; em = emancipation; rest = restriction; v = victimization; i = Islam-as-threat

Literatuur

- Arzheimer, K. & Carter, E. (2006). Political opportunity structures and right-wing extremist party success. *European Journal of Political Research*, 45(3), 419-443.
- Betz, H.-G. (1994). *Radical right-wing populism in Western Europe*. Londen: MacMillan Press.
- Boomgaarden, H. & Vliegenthart, R. (2007). Explaining the Rise of Anti-Immigrant Parties: The Role of News Media Content in the Netherlands. *Electoral Studies*, 26(2), 404-417.
- Bos, L. & Brug, W. van der. (2010). Public images of leaders of anti-immigration parties: Perceptions of legitimacy and effectiveness. *Party politics*, 16(6), 777-799.
- Bos, L., Brug, W. van der, Vreese, C. de. (2011). How the Media Shape Perceptions of Right-Wing Populist Leaders. *Political Communication*, 28, 182-206.
- Bosman, J. & d'Haenens, L. (2008). News reporting on Pim Fortuyn: framing in two Dutch newspapers. *Media, Culture & Society*, 30(5), 735-748.
- Brug, W. van der, Fennema, M. & Tillie, J. (2000). Anti-immigrant Parties in Europe: Ideological or Protest Vote? *European Journal of Political Research*, 37, 77-102.
- Brug, W. van der, Fennema, M. & Tillie, J. (2005). Why some anti-immigrant parties fail and others succeed: A two-step model of aggregate electoral support. *Comparative Political Studies*, 38, 537-573.
- Centrumdemocraten. (1994). *Oost West, Thuis Best. Partijprogramma Verkiezingen Tweede Kamer 1994*. Gedownload op 26 februari 2017, van <http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/verkiezingsprogramma/TK/cd1994/cd94.pdf>
- Dekker, M. den. (2007). *Wilders' wereld in het nieuws. Een onderzoek naar tien jaar berichtgeving over Geert Wilders en zijn politieke partij in de Nederlandse dagbladen* (Masterthesis). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.
- Dorussen, H. (2004). Pim Fortuyn and the 'new' far right in the Netherlands. *Representation*, 40(2), 131-145.
- Eatwell, R. & Mudde, C. (2004). *Western Democracies and the New Extreme Right Challenge*. Londen: Routledge.
- Ellinas, A. (2009). Chaotic but Popular? Extreme-Right Organisation and Performance in the Age of Media Communication. *Journal of Contemporary European Studies*, 17(2), 209-221.
- Ennsner, L. (2012). The homogeneity of West European party families: The radical right in comparative perspective. *Party Politics*, 18(2), 151-171.
- Fennema, M. & Brug, W. van der. (2006). Nederlandse anti-immigratiepartijen in Europees perspectief. In Tubergen, F. Van & Maas, I. (Red.) *Allochtonen in Nederland in internationaal perspectief. Special Issue Mens & Maatschappij*, 81, 63-88.
- Graber, D. (1989). Content and meaning: What's it all about? *American Behavioral Scientist*, 33, 144-152.

- Goffmann, E. (1974). *Frame analysis. An essay on the organization of experience*. Boston: Northeastern University Press.
- 'd Haenens, L. & Lange, M. de. (2001). Framing of Asylum Seekers in Dutch Regional Newspapers. *Media, Culture & Society*, 23, 847-860.
- Holsteyn, J. van & Irwin, G. (2003). Never a dull moment: Pim Fortuyn and the Dutch parliamentary election of 2002. *West European Politics*, 26(2), 41-66.
- Holsteyn, J. van & Mudde, C. (1998). *Extreem-rechts in Nederland*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Hopmann, D., Vliegthart, R., Vreese, C. de & Albaek, E. (2009). Effects of Election News Coverage: How Visibility and Tone Influence Party Choice. *Political Communication*, 27(4), 389-405.
- Ignazi, P. (2006). *Extreme right parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Kessel, S. van. (2011). Explaining the Electoral Performance of Populist Parties: The Netherlands as a Case Study. *Perspectives on European Politics and Society*, 12(1), 68-88.
- Kitschelt, H. (1995). *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Knippenberg, H. (2003). Van verzuilde naar zwevende kiezers: de politieke kaart in de negentiende en twintigste eeuw. In: Beekink, E. (Red.), *Nederland in verandering: maatschappelijke ontwikkelingen in kaart gebracht, 1800-2000* (pp. 123-151). Amsterdam: Aksant.
- Kooiman, K. (1994, 23 maart). Undercover in de CD. *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/undercover-in-de-cd--2>
- Koopmans, R. & Muis, J. (2009). The rise of right-wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: A discursive opportunity approach. *European Journal of Political Research*, 48, 642-664.
- Koopmans, R. & Olzak, S. (2002). Right-Wing Violence and the Public Sphere in Germany: The Dynamics of Discursive Opportunities. *American Journal of Sociology*, 110(1), 198-230.
- Korsten, A. (2013). *'Framing' in de politiek*. Gedownload op 10 maart 2017, van <http://www.arnokorsten.nl/PDF/Democratie/Framing%20in%20de%20politiek.pdf>
- Lange, S. de & Art, D. (2011). Fortuyn versus Wilders: An Agency-Based Approach to Radical Right Party Building. *West European Politics*, 34(6), 1229-1249.
- Lange, S. de. (2015, 26 oktober). Over extreem-rechts, radicaal-rechts en echte neonazi's. Geraadpleegd van <http://stukroodvlees.nl/over-extreem-rechts-radicaal-rechts-en-echte-neonazis/>
- Lijst Pim Fortuyn. (2002). *Lijst Pim Fortuyn. Zakelijk met een Hart*. Gedownload op 26 februari 2017, van https://www.parlement.com/9291000/d/vtk2002_vp_lpf.pdf
- Lubbers, M., Gijsberts, M. & Scheepers, P. (2002). Extreme right-wing voting in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 41, 345-378.

- Mazzoleni, G. (2003). The media and the growth of neo-populism in contemporary democracies. In Mazzoleni, G., Stewart, J. & Horsfield, B. (Red.). *The Media and Neo-Populism: A Contemporary Comparative Analysis*. Westport: Praeger.
- Mudde, C. (1996). The war of words defining the extreme right party family. *West European Politics*, 19(2), 225-248.
- Mudde, C. & Holsteyn, J. van. (2000). The Netherlands: Explaining the Limited Success of the Extreme Right. In Hainsworth, P. (Red.), *The Politics of the Extreme Right: From the Margins to the Mainstream* (pp. 144-158).
- Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Obbema, F. (1998, 16 mei). 'We hebben CD te lang genegeerd'. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van <http://www.volkskrant.nl/media/-we-hebben-cd-te-lang-genegeerd~a456687/>
- Oegema, D., & Kleinnijenhuis, J. (2000). Personalization in political television news; A 13-wave survey study to assess effects of text and footage. *Communications*, 25, 43-60.
- Oudenampsen, M. (2013). Explaining the Swing to the Right: The Dutch Debate on the Rise of Right-Wing Populism. In Wodak, R., Khosravinik, M. & Mral, B. (Red.), *Right-wing Populism in Europe* (pp. 191-208). Londen & New York: Bloomsbury.
- Pennings, P. & Keman, J. (2002). Towards a new methodology of estimating party policy positions. *Quality and Quantity*, 36(1), 55-79.
- Poorthuis, F. & Wansink, H. (2002, 9 februari). 'De islam is een achterlijke cultuur'; 'Herstel van de grenscontroles en apparatuur in de havens, de luchthavens en aan de grenzen van België en Duitsland'. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 2 juni 2017, van <https://www.nexis.com/docview/getDocForCuiReq?lni=48KV-30B0-0150-V448&csi=259070&oc=00240&perma=true>
- Roggeband, C. & Vliegthart, R. (2007). Divergent framing: The public debate on migration in the Dutch parliament and media, 1995-2004. *West European Politics*, 30(3), 524-548.
- Rosing, L. (2010). *Vrijheidsstrijder of racist? Een krantenonderzoek naar de framing van Geert Wilders in De Volkskrant, De Telegraaf en Trouw* (Masterthesis). Rijksuniversiteit Groningen, Groningen.
- Schafraad, P., Westers, F. & Scheepers, P. (2009). Controversiële buitenstaanders. Een longitudinale studie naar berichtgeving over ver rechts in Nederlandse dagbladen. *Migrantenstudies*, 25(3), 221-236.
- Scheepers, P., Eisinga, R. & Lammers, J. (1994). Het electoraat van extreem-rechts in Nederland: Contemporaine geschiedschrijving vanuit een sociologisch perspectief. In *Jaarboek van Nederlandse Politieke Partijen, 1993* (pp. 93-117). Gedownload op 26 februari 2017, van <http://pub.dnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/DNPPjaarboeken/1993/Hetelectoraavanext/scheeper.pdf>
- Semetko, H. & Schönbach, K. (1994). *Germany's unity election: Voters and the media*. New York: Hampton Press.
- Semetko, H. & Valkenburg, P. (2000). Framing European Politics: a content analysis of press and television news. *Journal of Communication*, 50(2), 93-109.

- Stellinga, M. & Ketelaar, T. (2017, 3 maart). Dit staat in de verkiezingsprogramma's. *NRC*. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/03/03/programmawijzer-a1548620>
- Vliegthart, R. & Aelst, P. van. (2010). Nederlandse en Vlaamse Politieke Partijen in de Krant en in de Peilingen: Een Wederkerige Relatie. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 38(4), 338-356.
- Vliegthart, R. & Boomgaarden, H. (2005). Berichtgeving over immigratie en integratie en electorale steun voor anti-immigratiepartijen in Nederland. *Migrantenstudies*, 21(3), 120-134.
- Vliegthart, R., Boomgaarden, H. & Spanje, J. van. (2012). Anti-immigrant Party Support and Media Visibility: A Cross-party, Over-Time Perspective. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 22(3), 315-358.
- Vossen, K. (2012). Van Marginaal naar Mainstream? Populisme in de Nederlandse Geschiedenis. *BMGN – Low Countries Historical Review*, 127(2), 28-54.
- Vreese, C. de. (2005). News Framing: Theory and Typology. *Document Design*, 13(1), 51-62.
- Wansink, H. (2004). *De Erfenis van Fortuyn. De Nederlandse Democratie na de Opstand van de Kiezers*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Wansink, H. (2007). Tussen populisme en rechtsradicalisme. Overeenkomsten en verschillen tussen de Leefbaren, de fortuynisten en Wilders. *Justitiële verkenningen*, 5(2), 68-74.